

Koprukowniak, Albin

"Tomasz Potocki (1809-1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego", J. Kita, Łódź 2007 : [recenzja]

Res Historica 30, 173-176

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

J. Kita, *Tomasz Potocki (1809–1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 523, nlb. s. 20 ilustracje.

Biografia Tomasza Potockiego (1809–1861), ujęta w tradycji rodzinnej w wielowątkowych nurtach genealogiczno-heraldycznych oraz powiązaniach z licznymi rodzinami arystokratycznymi w Polsce i na Litwie, daje doskonale skreślony obraz koncepcji bohatera tej pracy w sprawie projektowanych dróg wiodących do przebudowy stosunków agrarnych w Królestwie Polskim, zamiany pańszczyzny na nowy układ stosunków społecznych w relacji dwór–lokalna społeczność wiejska. Koncepcja konfrontowana jest nieustannie z poglądami innych ziemian i polityków, w tym w szczególności margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, Andrzeja Zamoyskiego, także zderzanymi z dyskusją prowadzoną w Towarzystwie Rolniczym.

Tadeusz Potocki, przedstawiciel sławnego rodu na trwale wpisanego w historię narodu polskiego, niekoniecznie pozytywnie, należał do postaci wybitnych w XIX wieku, chociaż był mało znany w świadomości społecznej i kulturze politycznej, myśli politycznej i społecznej. Był człowiekiem o rozległych zainteresowaniach, uczestnikiem wielu ważnych wydarzeń w dziejach nowożytnych Polski doby porozbiorowej. Dlatego dobrze się stało, że Autor, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego, podjął się niełatwego trudu odtworzenia jego biografii i poglądów politycznych i społecznych. Do realizacji tego programu zgromadził imponujący materiał źródłowy – rękopiśmienny z Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Łodzi, w Kielcach, w Częstochowie, w Krakowie, z archiwów parafialnych w Koniecpolu, bibliotek Uniwersytetu Warszawskiego, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Biblioteki Miejskiej im. J. Piłsudskiego w Łodzi; kilkadziesiąt pozycji pamiętnikarskich, publikacje Tomasza Potockiego. Wykorzystał bardzo skrupulatnie herbarze i genealogie, tablice epitafijne znajdujące się w Koniecpolu, wydawnictwa źródłowe, ówczesną prasę (40 tytułów), encyklopedie, słowniki i wreszcie opracowania, wymienione na s. 480–502.

Ten imponujący materiał faktograficzny i opiniotwórczy został bardzo rzeczowo wykorzystany przy jednoczesnej jego krytycznej analizie, weryfikacji różnych przekazów i następnie opisany. W swojej kwerendzie Autor dotarł, co świadczy o dociekliwości młodego adepta historii, do archiwum parafialnego Kościoła rzymskokatolickiego w Kamionce koło Lubartowa, gdzie na miejscowym cmentarzu znajduje się grób Anieli z Potockich, żony Konstantego Zamoyskiego, wójarza ordynacji kozłowieckiej i twórcy znacznych zbiorów i wyposażenia pałacu, dziś Muzeum Zamoyskich.

Zebrany materiał dał podstawę do skreślenia biografii Tomasza Potockiego jako wybitnego znawcy stosunków agrarnych na ziemiach polskich. Autor prostuje pomyłki i błędy w sprawie rodziny bohatera utrwalone w pracach naukowych. Sylwetka Tomasza Potockiego została umiejscowiona w nader rozległych konotacjach społeczno-gospodarczych i politycznych epoki. Autor skreślił drogę życiową bohatera swojej obszernej pracy, nie pozostawiając na uboczu żadnego istotnego epizodu z jego bogatego życiorysu. Jawi się obraz osobowości ciekawej, człowieka znakomicie wykształconego, chociaż nie posiadał studiów zwieńczonych określonym dyplomem szkoły wyższej. Był człowiekiem o rozległej wiedzy i szerokich horyzontach myślowych, doskonale obeznanym z najnowszą w jego czasach literaturą naukową i publicystyczną. Posiadał dużą wiedzę z zakresu ekonomii i gospodarstwa rolnego, dotyczącą nowych trendów i sposobów uprawy roli, a także aktywności publicznej.

Autor dał bardzo interesujący wywód na temat rodu i rodziny Potockich, herbu Złota Pilawa, a także familii Tomasza Potockiego. Był on synem Michała Aleksandra Potockiego i Ludwiki Ostrowskiej, herbu Rawicz, którą jego ojciec poślubił 6 lutego 1805 roku.

Biografia Tomasza Płockiego daje solidną wiedzę i ukazuje mechanizmy kształtowania się młodej generacji rodzin arystokratycznych w dobie porozbiorowej, poczynając od edukacji domowej, w domu rodzinnym, poprzez w tym przypadku znane liceum warszawskie i wojskową szkołę Aplikacyjną Arterii i Inżynierii. Zdobył tu nasz bohater doskonale przygotowanie do służby wojskowej, co ujawnił podczas powstania listopadowego, jak również w życiu cywilnym, angażując się aktywnie w rozliczne inicjatywy życia publicznego i społecznego. Zdobytą wiedzę nieustannie poszerzał na co dzień, z zakresu nie tylko uprawy roli czy też hodowli i leśnictwa, ale także przemysłu rolno-spożywczego, ponieważ Potocki był pionierem cukrownictwa i uprawy buraka cukrowego. Posiadaną wiedzę wykorzystywał do prowadzenia własnego gospodarstwa rolnego, a także w swojej koncepcji koniecznych zmian w stosunkach agrarnych w Królestwie Polskim. Godzi się podkreślić, że w swoim majątku Chrzastów, w powiecie wieluńskim, rozwijał przemysł hutniczy, budował kuźnice oraz modernizował gospodarstwo rolne w dobrach Praszka, wzorując się na rolnictwie angielskim i pruskim, a następnie w Moskorzewie w powiecie jędrzejewskim.

Pragnę wyraźnie podkreślić, że myśl ekonomiczna Tomasza Potockiego (Adama Krzyżtopora), w zderzeniu z innymi propozycjami, np. Andrzeja Zamoyskiego i kręgu osób z nim związanych czy margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, członków Towarzystwa Rolniczego oraz Rady Administracyjnej i sfer rządowych rosyjskich, świadczy o bardzo nowatorskiej wizji zmian w stosunkach rolnych w zaborze rosyjskim. Hrabia bowiem przez cały czas dyskusji w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku uznawał za nadrzędny interes regulację stosunków rolnych, także w relacji dwór-wieś. Chodziło głównie o zniesienie stosunków pańszczyźnianych, jako reliktu dawnych cza-

sów. W pierwszej połowie XIX stulecia, mimo dostrzegania tego faktu przez wielu, w tym Tomasza Potockiego, nie udało się tego dokonać. Autor biografii zwraca uwagę na fakt, że łatwiej było dyskutować i deliberować, niż realizować. Próba czynszowania włości w dobrach prywatnych, ale też i skarbowych, nie zyskała szerszego uznania, może poza Ordynacją Zamojską.

Zwraca uwagę nowatorstwo koncepcji (w teorii) Tomasza Potockiego w sferze projektu oczynszowania, jako kroku przedwstępnego do uwłaszczenia i nadania pełnej własności gruntowej włościom. Projektom tym powinno towarzyszyć nauczanie ludu i samorząd wiejski oraz uobywatelnienie włościom. Jego poglądy w tych sprawach, podobnie jak w generalnej kwestii agrarnej, były modyfikowane, przechodziły znamiennej ewolucję, co w pracy zostało przejrzyście i precyzyjnie nakreślone. Autor zwraca też uwagę na istotną rolę religii i wychowania moralnego.

Potocki w swoich dobrach przeprowadził wiele udoskonaleń modernizacyjnych w dotychczasowej tradycyjnej gospodarce folwarczno-pańszczyźnianej. „Szybko stał się entuzjastą unowocześnienia techniki i technologii oraz stosunków produkcji w warunkach stwarzanych przez rozwijający się rynek wewnętrzny i międzynarodową koniunkturę na zboże. Przeprowadził więc pomiar dóbr, połączony z regulacją, separacją terenów wiejskich i folwarcznych, komasację, a także wyznaczenie na nowo granic gospodarstw chłopskich. Jako jeden z pierwszych w Królestwie Polskim podjął na znaczną skalę meliorację gruntów i wprowadził nawożenie sztuczne [...] Tomasz Potocki należał także w skali Królestwa Polskiego do pionierów wprowadzających płodozmian i uprawę nowych roślin. Kładł równocześnie nacisk na rozwój hodowli szlachetnych ras owiec i bydła” (s. 467).

Jego aktywność na polu modernizacji gospodarstwa rolnego w warunkach folwarcznych, w tym jego uprzemysłowienia, prowadziła go do konieczności przeprowadzenia koniecznych reform społecznych, ale z zachowaniem dominującej pozycji elity ziemiańskiej „w strukturze społecznej Królestwa Polskiego, dlatego też propagował uwłaszczenie chłopów poprzez skup czynszów, a nadanie im ziemi miało następować stopniowo bez naruszenia własności folwarcznej”. Koncepcje swoje popularyzował w licznych publikacjach na łamach prasy oraz w dwu obszernych książkach, które przyniosły mu duży rozgłos w trzech zaborach, jak też w kręgach emigracyjnych.

Tomasz Potocki w swojej jakże bogatej drodze życiowej przeszedł znamiennej ewolucję, od uczestnictwa w powstaniu listopadowym i odniesionych ranach na polu walki w wojnie polsko-rosyjskiej w 1831 roku, aż do polityki ugody i postawy przeciwstawnej walce zbrojnej z caratem. Ewolucja ta w latach pięćdziesiątych XIX wieku doprowadziła go do koncepcji ugody z Rosją i afirmacji rezygnacji z walki czynnej o niepodległość, ale nie do serwilizmu. Był też, co jest zrozumiałe dla tej koncepcji, przeciw zagrożeniom ze strony idei socjalizmu, którego założenia i koncepcje teoretyczne znał.

Wydarzenia 1846 roku w Krakowskim i rabacja galicyjska, a także późniejsze wrzenie rewolucyjne lat 1848–1849 wyraźnie wpłynęły „na zmianę jego postawy wobec kwestii niepodległości i dróg do niej prowadzących. Wydarzenia te przekonały go ostatecznie, że podejmowana przez różne środowiska działalność spiskowa staje się zbyt niebezpieczna dla interesu narodowego, należy więc jej zaniechać i skłonić ziemiaństwo do podjęcia pracy dla kraju w sposób «praktyczniejszy», czyli zadbać o jego modernizację, m.in. poprzez wprowadzenie innowacji w folwarkach [...]. Radykalne nurty walkę o niepodległość łączyły z hasłami głębokich przemian społecznych. Hrabia Tomasz uznał więc, że

hasła te nie pokrywają się z interesami warstwy społecznej, której był reprezentantem” (s. 456).

Jego liberalne poglądy w kwestii agrarnej, po doświadczeniach 1846 roku – rabacji galicyjskiej, narzucały mu koncepcję ewolucyjnych zmian, czemu dawał wyraz w swoich publikacjach i licznych artykułach w prasie krakowskiej i wielkopolskiej. Ewolucję wspomnianą Autor tej obszernej pracy w sposób nader precyzyjny analizuje, nie pomijając wątku osobistego i kłopotów zdrowotnych (kalectwo), jako następstwa uczestnictwa w powstaniu listopadowym. Przykład Tomasza Potockiego nie jest modelowy dla całego ziemiaństwa i jego części arystokratycznej, ale bardzo istotny w śledzeniu trudnej drogi ewolucji poglądów w sprawie modernizacji rolnictwa folwarcznego w Królestwie Polskim. Autor bardzo ciekawie prezentuje liczne zależności i współzależności opisywanej grupy, konotacji majątkowych, mariaży, co zapewne rzutowało na postawy i zachowawcze poglądy, np. opowiedzenie się hrabiego Potockiego, mimo znacznych różnic w postrzeganiu konieczności reform agrarnych, za swoim szwagrem Aleksandrem Wielopolskim. Przykład Tomasza Potockiego potwierdza zasadę, że nie wystarczy tylko status urodzenia, by na trwałe wpisać się w dzieje swojego rodu, ale konieczne są przymioty intelektualne, poparte nieustanną pracą nad sobą.

W opinii wydawniczej na temat tej książki napisałem między innymi, że „[s]ylwetka Tomasza Potockiego została osadzona w bardzo rozległych konotacjach rodu i rodziny oraz uwarunkowań społeczno-gospodarczych i politycznych epoki. Praca jest nadzwyczaj starannie i poprawnie zredagowana, napisana jasno i klarownie z wieloma odniesieniami wnikania w psychologię zachowania jednostki i grupy, w tym postaw mentalnych. Jest to bardzo nowatorskie podejście do odtworzenia biografii w wielorakich uwarunkowaniach socjokulturowych”. Pisałem też, że „opracowanie to świetnie wpisuje się w nurt badań nad ziemiaństwem w XIX wieku oraz w dyskusję w sprawie przemian stosunków agrarnych w XIX stuleciu na ziemiach polskich, szczególnie w Królestwie Polskim, a także w nowoczesną biografistykę”.

Opinia ta jest jeszcze bardziej uwidoczniła w prezentowanej wersji pracy. Została ona bowiem wzbogacona fotografiami przedstawicieli rodu i rodziny Potockich i portretem bohatera pracy na okładce. Całość uzupełnia, poza walorami poznawczymi i naukowymi, strona formalna – redakcja i narracja bez uchybień. Dlatego zachęcam do sięgnięcia po tę książkę, obszernego dzieła, które bezsprzecznie wzbogaca naszą historiografię. Dodatkowym pozytywnym elementem książki jest indeks nazwisk, bardzo ułatwiający poruszanie się po tekście.

Albin Koprucki

W. Zajewski, *Polska – Belgia – Europa. Wiek XIX*, Wyd. LITTERA, Olsztyn 2007, s. 255, ilustracje.

Nowy tom studiów znawcy dziejów XIX stulecia Władysława Zajewskiego stanowią zebrane przez Autora teksty o Belgii (s. 17). W. Zajewski, wybitny znawca epoki napoleońskiej czy powstania listopadowego, tą nową publikacją przypomina, iż od lat